

Mária-kultusz folklorisztikai kutatásában mérföldkőnek, összegzésnek tekinthető kötet épp a hangzó melléklet által léphet ki a szűk tudományosság világából, és válhat hasznos, élő oktatási segédanyaggá az alap-, közép- és felső fokon tanító pedagógusok, a kórusvezetők vagy a vallásos színjátékokat színpadra állító rendezők számára.

A most megjelent gyűjtemény helyét Erdélyi Zsuzsanna életművében és a gyűjtő tudósi nagyságát csak akkor láthatjuk helyesen, ha tudatában vagyunk annak is, hogy Erdélyi Zsuzsanna nemcsak a magyar vallásos folklórt gyűjtötte, hanem Lengyelországban, Olaszországban is végzett ilyen jellegű feltáró terepmunkát. A történelmi Magyarország területén pedig

nagy lelkesedéssel vette magnára a szlovák, a német, a román, a horvát és nem utolsósorban a cigány vallásos szövegfolklórt is, és gyűjtötte össze az ezzel kapcsolatban álló nem magyar nyelvű írott forrásokat. Ezeknek a gyűjtéseknek egy kisebb részét eredeti nyelven és párhuzamosan magyar fordításban is különböző kiadványokban már közölte, de reményeink szerint a jelentős részben máig publikálatlan anyag egyszer majd önálló kötetben is megjelenik. „A Magyar Királyság más népeitől gyűjtött énekeket és imádságokat külön könyvben szeretnénk kiadni” – írja reménykeltően Medgyesy S. Norbert a könyv bevezetőjében (25.).

Tánczos Vilmos

„... jó nyomon járok, ha elmegyek a mélyhitű palócokhoz...”

Vallási néprajz, archaikus imádságok, apokrif népi imádságok gyűjtései

Lengyel Ágnes – Czövek Judit (szerk.): „Kívül aranyos, belül irgalmas...”

Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére. Konferenciasorozat a vallási néprajz iskolateremtő tudósainak tiszteletére 1. Magyar Nemzeti Múzeum Palóc Múzeuma, Balassagyarmat 2018. 336 old.

Mindig őszintén örvendek, amikor több száz oldalas, több tucat szerzős szakmai mű, Festschrift vagy konferenciakötet ismertetésére vetemedem. Elsősorban is azért, mert a szimpla tartalomjegyzék, a szerzők felsorolása, a hátoldali vagy fülszöveg pont belefér a kért és várt terjedelembé, vagyis olvasni semmit sem kell, írni még kevesebbet... Valójában persze ennek éppen ellenkezője igaz. Sokadszorra nehezményezem, hogy bár a legtöbb tudásterületen a legtöbben voltaképpen kivonatok kivonataiból tanuljuk a legsürgősebb tudnivalókat, mégis csupán időnként jut időnk-módunk ezek elmélyült olvasásába fogni. Vagyis a szimpla címközléssel és rövid ajánlással mindjárt naprakészen meg is volnán – ha nem lenne különösebb készítés egy-egy szakkönyv alaposabb lapozására, a sokféle tartalom aprólékos megolvasására s épp a belső tartóívek, értelmezések,

áthallások, másságosságok, „üzenetek” árnyaltabb felmutatására. Így ha azt jelzem: Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutató (1921–2015) emlékére rendezett konferencia-kötet van a kezemben, szinte a legjava szakmabeli azonnal tudja: vallási néprajz, archaikus imádságok témaköréről lehet szó. S valóban.

A „Kívül aranyos, belül irgalmas...” *Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna emlékére* című konferenciakötet már a szerkesztők és intézményirányítók emlékező felhangjával indít (Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor), melyben a népi imádságok körében Erdélyi Zsuzsannának is kedves tája, gyűjtőköre, frekvenciált területe volt a palócvidék, szakrális tájként nemcsak „a néphagyományok szempontjából kiemelkedő” szerepet töltött be a „Hegyet hágék, lőtőt lépék” anyagában, de a néprajztudós emlékét ápoló konferenciáknak is készséggel ad hangsúlyos

szerepet (5.). A tisztelgő kötet ezután három egységre tagolódik: elsőként az Erdélyi Zsuzsanna személyéhez kapcsolódó írásokból, azután az archaikus népi imádság műfajáról a passiók, szimbólumok, mágikus jegyek felől közelítő tanulmányokban, végül a legtágabb körben a vallási néprajz teológiai, folklorisztikai, gyűjteményi és térségi specifikumaiból vett esettanulmányi példákkal kiegészítve.

A kötet „összesen” tizenhat írással tiszteleg a professzorasszony munkássága és hatása, hivatkozható forrásai, életműve és hagyatéka előtt, de a három témaköri egység valóban kissé eltérő örökségesítési irányokat jelez. Erdélyi, aki Komáromban született a Petőfi-kortárs Erdélyi János irodalomtörténész unokájaként, egyetemi tanár édesapjától is mintegy családi örökségként hozta a néprajzi gyűjtés és textológiai kutatás késztetését, a somogyi Nagyberényben 1968-ban hallotta meg a (talán első) középkori eredetű, műfajában addig sohasem kutatott imádságtípust, melyet 1970-ben mutatott be az MTA Néprajzi Osztályán, mint késő középkori és barokk, elsősorban ferences kolostori irodalomból ismerhető elmélkedések, prédikációk, misztériumjátékok nyomán fennmarad lírai, olykor párbeszédés, lényegében töredékes formában átörökített anyagot:

*„Istennek hív Szent Angyala,
Engem őrzésed alá
Az Úr kegyelmességéből,
Bizattam anyám méhéből.
Világon látogass,
Őrizz, vezérelj és támogass.
Fe(h)ér rózsza Mária,
Gyönggyel gyökerezzék,
Aranyat virágozzál...”*

E Mária-siralmakban sokszor az énekes aszszonyok saját, édesanyjai, élethelyzeti fájdalma jutott szakrális közegbe, s Erdélyi mintegy negyven éven át volt e műfaj gyűjtője, forráskutatója, rendszerező és népszerűsítő tudósa, lényegében a Néprajzi Múzeumban, majd az MTA Néprajzi Kutató Csoportjában, ahol lényegében az egész magyar nyelvterületet lefedő földolgozó munkát végzett,

melyben mintegy ötvenezer archaikus népi imádság-szöveg halmozódott föl, ebből készült előbb egy kisebb, majd 1976-ban közel 800 oldal, 1999-ben már 1100 oldal terjedelemben megjelent könyve, a *Hegyet hágék, lőtőt lépék...* anyaga. Ebben találtak átörökíthető lenyomatra sok évszázad imádságai, ráolvasásai, népenekei, kántálói, balladái, legendái, sőt megannyi kéziratos énekeskönyv, alkalmi kézirat és másolat, ponyvanyomtatvány, továbbá a családi és közösségi áhítathoz tartozó szakrális tárgye gyűttesek köre (rózsafüzérek, szobrok, szentképek is), melyekből adománya révén keletkezett az esztergomi Népi Vallásosság Gyűjtemény (1980), később gyűjtési felhívásai nyomán ezrével kerültek elő tanítók, helyi iskolamesterek, templomi előénekesek papírra róttá népi-félnépi kéziratos énekeskönyvek, s további munkája révén a pótolhatatlan irodalmi, zenei és kegyességtörténeti értékeket hordozó, őszinte, tisztá lelkeséget kifejező áhítat-irodalmi alapozás is. Európai rangra emelt gyűjtési színtere révén nemcsak a hazai nemzetiségek szakrális népeleti ismeretanyaga, hanem mintegy húsz európai nép (írek, calabriaiai, albánok, grúzok stb.) körében végzett gyűjtései már párhuzamokat is lehetővé tettek (ezek archaikus imádságanyagát adta ki 2001-ben az *Aki ezt az imádságot... Élő passiók* című kötetében).

Az Erdélyi által összegyűjtött és klasszifikált fohászokat templomokban vélhetően sosem imádkozták, ezek generációk hosszú során át öröklődő hit és lelkeség, líraiság és emberség megőrződött kincsévé váltak munkája során, melyet még 94 éves korában is folytatott. A kötet anyaga egyebek közt ezért sem véletlenül kezdődik az örökhagyó tudós személyes bemutatásának átfogó kísérletével, Harangozó Imre „búcsújával”, aki pályaképet is fest, életútelemekkel tarkított szakmai ismeretanyagot formál Erdélyi pályájáról (7–14.). Az indulás, a kultúrtáj és a kibocsátó közeg történeti-művelődési-familiáris összhatása nemcsak a pályakép egyes időszakaiban vagy elemeiben, de még mélyebben lakozik abban „a miniatűr kis magyar kozmoszban”, amelyet „engesztelő, nagylelkű áldozata Isten jobbára magasztalt”, s a Zoborvidék népművészetében lehetővé tette „éppen a magas európai kultúra bomlási időszakában” is a

helyi román, gót, reneszánsz, barokk, újklasszikus inspirációk megmaradásának megkésett, de archaikusan megmaradt örökségét – ahogyan a családi háttér és kultúrtáji örökség kérdéséről Czövek Judit ír *Erdélyi János és Zsuzsanna – Erdélyiek és a Zoborvidék* című tanulmányában (15–30.).

Az archaikus népi imádság tematikus blokkja az imák kutatása terén a folklorisztika korábban nem használt fogalomköréből (bár már Kálmány Lajos is gyűjtött ilyen népi emlékezeti szóbeli hagyományt) a verses imádságok legkorábbi népköltészetrétegét megalkotó, családon belüli, csöndben végzett imádsági gyakorlatot emeli ki, melynek legtöbb korpuszát az apokrif népi imádságok szenvedéstörténeti öröksége hordozta (pénteki, nagyböjti, nagyheti-nagypénteki napokhoz kapcsolódva). A népi imádság több tízezer szöveganyagát (és kiemelve: a mintegy harminc nyelvből gyűjtött összehasonlító mintázatot) Voigt Vilmos szerkezetileg elemezve a földrajzi és etnikai jellegén túli szövegnyelv, elrendezettség, szimbolika, európai előzmények és mintázatok, műfaji, funkcionális és biblikus keretek szerinti mutatközös értelmében részletezi (*Soron következő faladatok az archaikus magyar imák kutatásában*, 31–37.), amit azután Tánzos Vilmos folytat szikrázóan elegáns és árnyalt vallásantológiai áttekintésével *Erdélyi szimbólumelemzési módszerének tudománytörténeti háttéréről*, külön is kiemelve a keresztény világnézet alapon nyugvó néprajzkutatói alapállás egyetemes dimenzióit (Kálmány Lajos, Georg Schreiber, Bálint Sándor, Marót Károly, Lükő Gábor, Carl Gustav Jung, Róheim Géza, Gaston Bachelard, Gilbert Durand, Claude Lévi-Strauss, Lajtha László, Vikár Béla, Mircea Eliade, Northrop Frye, Theodor Baconsky műveivel és kutatási aspektusaival illusztrálva), egyúttal az egyetemes etnológia széles metodológiai spektrumába emelve Erdélyi munkásságának lehetséges összehasonlítási aspektusait (39–58.). Ugyanitt, a rendszertipikus műfaji kérdéseknél ereszkedik mélyebb analízisbe Limbacher Gábor, aki a *népi imádságok passiókutatási háttérében a Krisztus fegyvereivel (arma Christi) jelképezett szakrális-mágikus eszközkészlet és imádkozó üdvjavak szempontjából* formál izgalmas és

újszerű értelmezést: a passiójelvények, a magánáhitat szimbolikái, a krisztusábrázolások térségi-regionális típusai és társadalmi tagoltságban eltérő jelképtára miképpen jelenik meg a népi imádságok spirituális háttérében (59–100.), s ennek változataiban miként tükröződik helyi (saját) gyűjtés alapján ezek közlés-értelmezési változatossága.

„Hogy is tudjak különbséget tenni – írja előszavában Erdélyi Zsuzsa – a lebegő beszédű, nyíltszívű palócok, a gyönyörű magyarságú moldvaiak, bukovinaiak, vagy a követhetlenségig »rávélekesző«, időtlen emlékezetű somogyiak között? Katyi, Mari, Rozi, Ilon, Emera nének között? Kikben olyan felelősségérzet lakik a »régiregiek«-kel, »utánzott«-akkal kapcsolatban. Öregasszonyok között, kik készültek érkezésemre, füzeteket körmöltek tele elődeik »megszokott énekeivel, imáival«. Várták, mikor kerül rájuk a sor. Ha nem volt idejük kívánni, üzentek értem: »Jöjjön el Háromfára...«, hogy el-elakadó hangjukat megörökítsem. Bár a halál a kapu előtt leselkedett, addig nem engedték be, míg egy »jóraló becses személj« nem rögzítette a sokszor már csak zihálva, sípolva feltörő utolsó hangfoszlányukat.” (V. 1: 14–15.)

A „nyíltszívű palócok” kutatásában is megannyi népi imádság új műfaját, funkcióját, lehetséges történeti aspektusait és e szóbeliségben élő műfaj utóbbi négy évtizedben a folkloristák érdeklődésének központjába kerülő „narratív” elemeivel biztos rendszerben klasszifikálni képes áttekintést úgy köszönhetjük Erdélyi Zsuzsának, hogy abba az elemekre bonthatóság általában lírai jellegű természeti képpel indulást, epikus szakaszú folytatást, majd a záradék ima elmondásáért járó kegyes haszon, kegyelem óhajtása befejezést mintegy (legalább egyik lehetséges) alapmodellnek tekinthetjük. A korábbi „terminológiai káoszt” is említi, s írását „a népköltés ág hagyományos logika szerinti meghatározásában az imádság (genius proximum) jelzője lehetne [...] a meglévők mellett (archaikus, népi) mellett az apokrif is” értelmező szándékkal jellemzi Takács György, aki a *csikszéki népi imádságok imakönyvi és ponyvapárhuzamai* között keres eligazodásra érdemes pontokat (101–128.), függelékében egy sereg példával és igen

kiadás könyvészettel. Ez összehasonlító alapozást tükrözi vissza Lengyel Ágnes *palócöldi archaikus imádságokról ír Erdélyi gyűjtései alapján*, jelezve a „Sokan vannak, kit válasszak” dilemma kihívását a Hegyet hágék kötetből, s igen terjedelmes alaptanulmány (129–168, pazar képanyaggal) nemcsak a jellemző ábrázolási (keresztfák, feszületek, pieták), hanem interpretációs analógiák felé is elkalauzol. Térbeli „ellenponton”, de épp a táji kultúrák összehasonlíthatóságára figyelemmel érdemes még úgy utalni Horváth Sándor tanulmányára, mint aki *a horvátok és magyarok lelkeségi megnyilvánulásait* idézi föl nemzetiségi gyűjtési imádságyanyagból (169–183.).

„...*Hát eztet szombaton legjobban. Szombatyi nap. Hát ha kéri a Szűzanyátú, mer ugye benne van az Urjézus szenvedési, aztán, amit a Szűzanyátó 'kér, azt megaggya, hát ugye most legjobban kérjük mink is a békét, hozzá mongyuk mindig, hogy a világékét aggya meg az Úristen.*” (V. 1: 81.)

Nem igazán látványos a kötetben az archaikus imádságok és a vallási néprajzi fejezetek közötti háttér. *A népi vallásosság teológus szemmel* Varga Lajos írásában úgy vezet át a fogalom egyetemes jelentésrétegeibe, hogy ezzel mintegy „keretezi”, a mentalitás és a cselekvésrendszer szerves miliójébe foglalja Erdélyi szakrális élményszövegeit, a misztikum, a keresztény istenhit, az ezotéria, a Földanya-szimbólumok, az életviteli sajátosságok, a tárgyak szakralizálása és a személyek kinyilatkoztató funkciója szempontjából (185–209.). E jelentésteret saját formáit mutatja fel S. Laczkovits Emőke a *kislődi Róthy Mihály Vallási Néprajzi Gyűjtemény* vonatkozó anyagainak megidézésével, a Balaton-felvidék szakrális tájmivoltának topológiai kiegészítéseivel (211–230.). A szakralitás és az életvitel, az eszmények és értékrend, normák és hitek világa persze nemcsak tájak, korok, világképek együttese, hanem sokszor a primer szimbólumok jelentéstudajdonítási háttérben is szerepet kap: ilyen sokrétű és gyakori jelkép a szív, melynek költészeti, művészeti és hitvilágbeli konstruktumai is messi múltakba, szakrális szövegekbe kerültek be, s ezek között is kiemelt szerepet kap nem csupán a maga biológiai mivoltában, hanem

a gondolkodást és lelkeséget testi formába helyező antik előképek nyomán túlélő örök szimbólumként. Verebélyi Kincső épp ezért vette a fáradságot, hogy a latin és európai kultúra szív-instrumentalizálási, megjelenítési és jelképhasználati hátterekbe, valamint forrásokba világítson be, az érzelmek skálájának ősiségétől napjainkig, a szív gyengéd érzelmi szálak központjától a misztikus irodalmon át az alázat és szolgálat, hűség és tűrés szenvedéstörténeti problematikáit ugyancsak felidézve. A vallás irodalmi, szakrális szövegekben megjelenő és az érzelmek intenzitására épülő kifejeződéseinek elegáns és megvilágosító rajzolatával, *A szívek színéváltozásával* olyan jelképi és tárgyi, kegyességi és interpretációtörténeti mélyvilágokban kalauzol, ahol a költészeti vagy liturgikus háttér, a grafikai ábrázolások vagy öntőformák emblemikus tematikai jegyei mesebelien kibomlanak (231–250.). S talán nem is „véletlen”, hogy ide került Liszka József *Újabb adatok, gondolatok „a szívetől megfosztott leány” balladájához* címmel két dél-szlavákiai szöveganyag összehasonlító elemzési anyaga, (251–264.), melyben a kutatástörténeti szempontok, az egyes gyűjtési anyagokból a többire vezető párhuzamkeresés készítése, a motívum ponyvaballada-szintig követhető változatai „a közép-európai népek szóbeliségének, másrészt a közköltészetének is szerves részét képező” motívum a gyűjtési szándékok, az eredet, az átadás-átvétel, az örökség értelemben vett folklorisztória szempontból hat gyarapítóan a szakrális szóbeliség eddigi példáiban és további kutatásában. Szív és megjelenítés, a Fajdalmas Anya-megjelenítések Bálint Sándor megalapozta tudásminősége, tehát a tudományos és térségi empirikus szemlélet együttese motiválta Silling István vajdasági példatárát, melyben a bácskai szakrális néphagyomány, az imamotívumok, a szerb és magyar nyelvű tematikus gyűjtések (egyebek mellett saját kupuszina adatbázisa is) gyakorta átfogóan kezelnek tematikai értelemben együvé tartozó jelképeket, nyelvi anyagot, szimbolikus megjelenítéseket, miközben ezek összevetése is fölülte szükséges volna, párban és kontrasztban az apokrif vallásosság, az álom-elemzések gyűjtése, a szimbólumformálás vizuális tükröződései, szobrok, kegytárgyak, kápolnák, pieták értelmezésbe tükrözött változóival (265–279.).

S épp erre hat Silling Léda tanulmánya is, melyben az *Offerek a vajdasági pravoszláv templomokban* címen ugyancsak összehasonlító elemzést látunk Erdélyi Zsuzsa csíki tapasztalatai és az ellenreformáció után újraéledt települések búcsújáráshelyeinek anyagai között, főként e hátatárgyak templomokon belüli, fogadalmi vagy gyógyulást elősegítő közlésmódok, jelen esetben hátatáblák szélesebb spektrumú szemléje révén, két falu példáján (281–294.). A leíró értelmezés nyomán az írásos források számától és az adományozott tárgyaktól adatszerűen vezet az út az adományozókig, a tárgyakon látható tartalmakon át a kegyképek, zarándokhelyi változatok bácskai vallástörténeti variációi felé is. Hasonló történeti és tartalmi egybevetés fontosságára figyelmeztet Medgyessy S. Norbert írása is, melyben a *Vas megyei Kenyeri és Vép énekeskönyveinek* sajátosságait dolgozza föl, jelesen az ezekből később iskolamesterek révén ismertebbé vált változatokat, melyekből az eretnekség momentumai ugyanúgy fölsejlenek, mint a népének nemzeti épülésre, a keserűség mellett a zenei inspirációk hatásaira, a kisiskolák vagy a gyászmisék alkalmazási metódusaira és a liturgikus áttételekre érvényes katolikus vallásgyakorlatok eszközeire, valamit ezekből is közösségépítő funkciójú hatásokra lehet következtetni (295–308.). A kötetet záró dolgozat, Perger Gyula *A danse macabre évszázadai* című írása az Osli plébánián föllett kántorkönyv, a halottak napi szentmisén elmondandó ének, az egyházi énekeskönyv funkciójú lejegyzések búcsúztató, személyhez szóló és első személyű utalások révén a biblikus fogantatású, ószövetségi vagy antik hatásegütésekben is megmutatkozó haláltematika történeti példázatai mellett e kántorkönyv haláltáncának morális üzenetét fejt fel, a halotti versek és középkori allegóriák példatárát is bemutatja, mintegy keretet adva a szív és érzület funkcióit a lét és elmúlás kezelésének tekintő szakrális néphitkutatás Erdélyi Zsuzsanna elvégezte munka értékelésének, a Lengyel Ágnes és Limbacher Gábor előszavában megfogalmazott értékkövető és megismerő munkának. Hisz a kötet a konferenciasorozat révén is a vallási néprajz iskolateremtő tudásainak tiszteletére kiadandó sorozat első és érdemi darabja.

E kiadvány szinte az archaikus imádságkutatás szaktudósának mintegy tétova közeledésére hivatkozhatna: „Vizsgálódásaink azt mutatják, hogy sem a »krisztusi fény«, sem az értelem világossága nem hatolt be teljességgel ezer esztendő alatt az őszbozótba. A népi megnyilvánulások elárulják a Szent István irtotta-tiltotta gondolkodást és mögöttes gyakorlatot. Valahogy nem tűnt véletlennek, hogy én személy szerint Koppány ivadécai között találkoztam először az archaikus imádságanyaggal, melynek hátterében, ha nem is éppen az »ereszön mög a fiamon«-gyógyítás szándéka jelentkezik már ma, de amely kétségkívül sokat megőrzött az egykori – itt jobbra már csak védekező, bajelhárító tendenciát mutató – mágikus képzetekből” – írja Erdélyi Zsuzsa a *Hegyet hágék* kötet 15. oldalán (Online: <https://mek.oszk.hu/05200/05255/index.phtml>).

S talán még az értő szónál, rendszerező gyűjtésnél is mindenkor hatásosabb maga a gyűjtött szöveg. Legyen ez Erdélyi „jó nyomon járásának” meggyőző tanúsága és itt emlékezetének méltó formája is:

*„Ha kimegyek ajtóm elejbe,
Föltekintek a magas mennyekbe,
Ott látok egy aranyos templomot,
Kívül aranyos, belül irgalmas.
Abba 'mondja Szent Pál, Szent Péter az új misét.
Arra megy a Boldogságos Szűz Mária, sírva-ríva,
Kérdi tőle Szent Pál, Szent Péter:
Mér 'sír sz, mér 'rész, Boldogságos Szűz Mária?
Hogyne sírnék, hogyne rinék.
Mikor még a hajamat fésültem,
Szent fiamat elvesztettem,
Eredj a kis templom elejbe,
Ott látod a te szent fiadat,
Könyökig vérbe',
Mély gödörbe vagdossák,
Tövisekkel koronázzák,
Aki ezt az imádságot este, reggel elmondja,
Megnyitattik annak a drága szép mennyország
ajtaja...”*

(Hasznos, 1970. november 10.)

A. Gergely András